

DOI 10.33930/ed.2019.5007.13(5)-3

УДК 316.77

**ВПРОВАДЖЕННЯ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В
ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ**
*IMPLEMENTATION OF TRAINING TECHNOLOGIES IN THE
EDUCATIONAL PROCESS: EXPERIENCE AND PERSPECTIVES*

С. Ж. Везомська

Актуальність дослідження. У наш час стрімких змін та все більшої інформатизації сучасного суспільства велика увага вітчизняних та зарубіжних науковців приділяється проблемі оновлення традиційних методів навчального процесу у закладах вищої освіти та більш широкому застосуванню у ньому сучасних інноваційних технологій. Через це надважливим є дослідження можливостей та перспектив включення тренінгової методики в освітній процес вищих закладів освіти як обов'язкової частини сучасного освітнього процесу.

Постановка проблеми. У статті аналізується впровадження тренінгових технологій викладання соціології, як одного з найбільш актуальних і інноваційних методів у вищих закладах освіти. Обґрунтовано переваги тренінгових занять як основи особистісно-орієнтованого навчання у сучасних умовах. Розглянуто подальші перспективи впровадження тренінгових технологій в освітньому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти тренінгу як перспективної форми освітньої технології розглядалися зарубіжними та вітчизняними науковцями, зокрема Дж. Кейплом, Р. Барклі, І. Вачковим, С. Дерябо М. Артюшиною, Н. Бутенко, Г.Ковальчук, А.Черпак.

Urgency of the research. Due to the rapid changes and increasing informatization of modern society the attention of the domestic and foreign scientists is paid to the problem of updating the traditional methods of teaching process in the institutions of higher education and implication of modern innovative technologies. The research of opportunities and prospects for inclusion training methods in the educational process in higher educational institutions as a mandatory part of the modern educational process is vitally important.

Target setting. The article analyses the implementation of training technology for teaching sociology as one of the most pressing and innovative methods in institutions of higher education. The benefits of training classes as the basis of student-oriented learning in modern conditions are substantiated. The paper considers the prospects of implementation of training technology in the educational process.

Actual scientific researches and issues analysis. Theoretical aspects of the training as a promising form of educational technology are dealt with foreign and domestic scholars, such as J. Caple, R. Barkley, I. Vachkov, S. Deriabo, M. Artiushyna, N. Butenko, G. Kovalchuk, A. Cherpak.

Постановка завдання. Робиться спромога обґрунтувати переваги тренінгових технологій у викладання соціології, як найактуальнішого з інноваційних методів навчання у сучасних закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Виклад основного матеріалу поділяється на дві частини: розгляд тренінгового заняття як інноваційної форми освітнього процесу та аналіз досвіду викладання соціології з використанням тренінгових технологій.

Висновки. Існуючий позитивний досвід впровадження тренінгових технологій навчання, що існує в Полтавському університеті економіки і торгівлі показує, що він сприймається студентами дуже позитивно. Студенти вважають, що використання тренінгових технологій під час занять сприяє більшій зацікавленості предметом, забезпечує зв'язок теорії та практики й активізує їх навчально-пізнавальну діяльність, допомагає студентам самореалізуватися і розкрити свій творчий потенціал, формує вміння працювати в команді та ефективно і швидко вирішувати поставлені завдання, що сприяє інтенсивності навчання. При цьому на тренінгових заняттях викладач має можливість залучити до процесу навчання всіх студентів і ознайомити аудиторію з новим матеріалом на практиці.

Ключові слова: вищий заклад освіти, соціологія, тренінгові технології навчання, інноваційні

The research objectives. The benefits of training technologies in teaching sociology, as the most innovative teaching methods in modern institutions of higher education are described.

The statement of basic materials. Basic material is divided into two parts: a review of the training sessions as innovative forms of educational process and analysis of the teaching Sociology with the use of training technologies

Conclusions. The experience of training technology implementation in Poltava University of Economics and Trade shows that it is estimated by students. Students believe that the use of the training technologies during the lessons leads to a greater interest in the subject; links theory to practice; activates their cognitive activity; helps them in self-fulfillment; reveals their creative potential; creates the ability to work in a team and effective problem solving, which contributes to the intensity of the training. On the training sessions, the teacher has the opportunity to engage all students into the process of training and to acquaint the audience with new material.

Keywords: higher educational institution, sociology, training technologies, innovative methods of

методи викладання, компетенції,
Полтавський університет
економіки і торгівлі.

teaching, competence, Poltava
University of Economics and Trade.

Актуальність та проблематика дослідження. Сучасне полікультурне, демократичне суспільство створює широке коло можливостей для всебічного розвитку та самовдосконалення індивіда – доступність і всезагальність освіти та навчальних ресурсів, необмеженість власного творчого пошуку, реалізації особистих наукових проектів, навчальних ідей тощо. Як результат – сьогодні ми маємо велику і постійну зростаючу кількість дрібних підприємств, стартапів, компаній, корпорацій, які функціонують в умовах постійної конкуренції та боротьби за своє комерційне виживання. Це нашоує на постійний педагогічний пошук нових методів та технологій навчання, більш пристосованих для вивчення складної багатовимірної професійної діяльності.

Для сучасного глобалізованого суспільства з його надшвидкими темпами економічного, інформаційного та інноваційного технічного розвитку надзвичайно важливим є питання ефективності навчального процесу, який забезпечує підготовку кваліфікованих та компетентних фахівців.

У наш час стрімких змін та все більшої інформатизації сучасного суспільства велика увага вітчизняних та зарубіжних науковців приділяється проблемі оновлення традиційних методів навчального процесу у закладах вищої освіти та більш широкому застосуванні у ньому сучасних інноваційних технологій. Тому, у переважному числі досліджень розглядаються питання інформатизації вітчизняного освітнього простору, застосування новітньої інтерактивної методики та ширшого впровадження різних інноваційних технологій навчання у закладах вищої освіти. Через це надважливим у наш час є дослідження можливостей та перспектив включення тренінгової методики в освітній процес вищих закладів освіти та систематичного застосування навчальних тренінгів у допрактичних етапах освіти (безпосередньо у ЗВО) як обов'язкової частини сучасного освітнього процесу.

Постановка проблеми. Використання інноваційних прийомів та технологій, особливо при вивченні навчальних дисциплін соціогуманітарного циклу, сьогодні має стати головним пріоритетом у системі сучасної вітчизняної освіти. Позаяк інтеграція в освітній процес подібних інтерактивних методів та інноваційних

технологій безсумнівно спряє підвищенню ефективності та подальшій ринковій затребуваності наданих у ЗВО освітніх послуг. Серед найбільш актуальних на сьогодні інновацій, що впроваджуються у закладах вищої освіти варто зазначити саме впровадження тренінгових форм навчання. Під тренінгом як формою проведення навчання розуміється створення цілої системи практично-орієнтованих тренувальних занять з навчальної дисципліни.

Тренінгова форма проведення занять має суттєві відмінності у порівнянні із традиційними, загальноприйнятими формами навчання. Традиційне класичне навчання здебільшого орієнтоване на отримання правильних відповідей, тому по суті більш спрямоване на обмін та засвоєння отриманих знань, ніж на критично-творчий пошук нових можливих рішень.

Натомість навчальний тренінг – є передбачуваним процесом видозміни відношення, набутих знань чи поведінкових навичок тих, хто навчається, через набуття ними нового корисного досвіду для досягнення максимальної ефективності у сферах майбутньої професійної діяльності [10, с. 26]. Саме тому, навчальні тренінги значно більше орієнтовані на розвиток аналітичних здібностей, критичного мислення та пошук нових можливих шляхів розв'язання актуальних питань навчальних курсів ніж традиційні форми навчання. Значною перевагою навчальних тренінгів у порівнянні із більш класичними формами навчання також є те, що тренінги розвивають ширший спектр компетентностей молодій особі: соціальних, інтелектуальних та комунікаційних.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти тренінгу як перспективної форми освітньої технології розглядалися зарубіжними та вітчизняними. Зокрема, теоретичні аспекти тренінгу вивчали у своїх працях Р. Барклі, Дж. Кейпл [1], К. Торн, Д. Маккей [7] та К. Фоппель [10], основні питання проведення групових тренінгових занять були проаналізовані І. Вачковим [4,5], С. Дерябо [5], Л. Шкарбан [11] та ін. Проблеми проведення ефективних бізнес-тренінгів та тренінгів по формуванню й удосконаленню управлінських компетенцій були розкриті у працях вітчизняних фахівців: М. Артюшиної [6, 9], Н. Бутенко [2, 8, 9], О. Герасименко [2], Г. Ковальчук [9], А. Черпак [8]. Проте, саме питання про широке запровадження

тренінгових форм навчання в освітній процес на сьогодні залишається не достатньо дослідженим.

Викладення основного матеріалу. Беззаперечну актуальність тренінгових технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців підкреслює те, що вони належать до групи інноваційних особистісно-орієнтованих технологій навчання. У теорії та практиці тренінгової роботи на сьогоднішній день різними авторами розроблено десятки принципів щодо конструювання, організації, проведення тренінгу, участі в тренінгу тощо. Перегляд методики навчання, оновлення педагогічних інструментів та вдосконалення навчальних технологій дозволить викладачам формувати у студентів самостійну, комунікабельну, ініціативну та відповідальну особистість-професіонала.

Мінімальна тривалість тренінгового заняття, з урахуванням специфіки поділу навчального часу складає 2 академічні години – 1 пару. За можливості, тренінгове заняття за однією темою може продовжуватися 4 академічні години – 2 пари (за умови що вони поставлені у розклад спарено. Для того щоб тренінгові заняття, які входять до навчального курсу нарівні із іншими інноваційними формами проведення навчальних занять забезпечували досягнення запланованих результатів, вони мають відповідати нижчезазначеним критеріям, а саме:

- постановка чітко визначених цілей;
- застосування дієвих інтерактивних методів;
- забезпечення навчального тренінгового заняття необхідними для його проведення матеріалами та ресурсами;
- достатньо висока кваліфікація тренерів – викладачів-коучів;
- наявність узгоджених з учасниками тренінгового заняття правил, процедур обов'язкових для виконання усіма, та відповідного регламенту;
- перманентний аналіз та оцінювання ефективності навчальних тренінгових занять з обов'язковим корегуванням й удосконаленням програм і методики, що застосовуються на тренінгах.

Для кожного викладача важливо якомога точніше визначити мету заняття й ознайомити з нею студентів. Однак набагато важливіше – мотивувати аудиторію на досягнення цієї мети, домогтися, щоб для кожного з присутніх вона стала особистісно значущою. Це складний процес, елементи якого доцільно

висвітлювати на практичних заняттях. Одним із надважливих елементів таких занять стає критичне зіставлення цілей, поставлених викладачем, і цілей, особистісно значущих для студентів [3, с. 73].

Найбільш значущим в організації заняття є рефлексивний етап, що включається як на початку, так і наприкінці заняття і передбачає аналіз студентами своїх дій щодо досягнення мети, визначення недоліків, прогнозування подальшої роботи. На цьому етапі студенти набувають умінь самоаналізу і самоконтролю.

Наприкінці кожного заняття кожний студент аналізує свої відчуття за запропонованою схемою: “Я прийшов на заняття: похмурим, веселим, байдужим, зацікавленим, оптимістично налаштованим”; “На занятті навчальний матеріал: був мені цікавий, корисний, непотрібний”; “Заняття мені допомогло: отримати знання, розслабитися, проявити свої кращі якості, позбутися особистісних обмежень” тощо.

Після постановки цілей викладач приступає до мотивації студентів, для яких і сама мета може бути мотивуючою. На кожному занятті викладач доводить студентам значущість поставленої мети, як для їхнього професійного, так і особистісного зростання. Наприклад, при вивченні теми “Соціологія особистості” викладач акцентує особливу увагу на важливості формування індивідуальних лідерських якостей, вказує на мету вдосконалення позитивних якостей, які сприяють розвитку особистості [5, с. 56].

Уміння планувати власну діяльність впродовж тренінгових занять сприяють розвитку у студентів таких позитивних якостей як: зібраність, цілеспрямованість, впевненість у власних силах. Саме планування дій під час тренінгових вправ передбачає визначення шляхів досягнення мети і розвиває їх особистісний потенціал та дає основу для усвідомлення себе як майбутніх фахівців своєї справи. Одним із важливих елементів керівництва тренінговим процесом під час заняття є прийняття рішень. Прийняті студентами рішення мають бути мобільними і нестандартними, перспективними і конкретними. Нині рішення найчастіше приймаються колективно, що сприяє засвоєнню навичок по співпраці у команді на практиці. Наприклад, на занятті складається ситуація невідповідності студентів до обговорення теми. Викладач пропонує студентам написати тезовий огляд, проаналізувати наявний досвід. Але

передусім він з'ясовує причину непідготовленості і залучає студентів до обґрунтування доцільності обраного рішення [1, с. 75].

Будь-яке практичне заняття найбільш ефективно за активного обговорення питань, що забезпечується методом “мозкового штурму”, ділової гри. При цьому розвиваються такі якості, як цілеспрямованість, комунікабельність, вміння переконувати і доводити власну думку. Лекції, організовані в інтерактивному режимі діалогу, також дають кращий результат із досягнення поставлених завдань, ніж класичне озвучення фактажу конкретної теми навчальної дисципліни.

Керівництво пізнавальною діяльністю студентів на тренінговому занятті передбачає використання викладачем особистісно-орієнтованого навчання, коли всі включаються в активне розмірковування та обговорення. Така робота привчає студента думати, критично підходити до різних точок зору, аналізувати ситуації із різних боків, аргументовано відстоювати власну точку зору. А критичне мислення й аналітична адвокація власних переконань є запорукою успіху у будь-якій діяльності, а особливо – у роботі з людьми.

Особливо необхідно при постійному контролі й оцінюванні коригувати отримані результати. Детальне дослідження причин тієї чи іншої невдачі формує здатність сприймати критику і робити з неї висновки, схильність до самоаналізу – важливі якості лідера. Вищим досягненням контрольної-оцінювального етапу є зіставлення оцінок викладача і студентів, що сприяє закріпленню в останніх навичок самоконтролю.

При визначенні форм і методів розвитку позитивних індивідуальних якостей у студентів адаптовані деякі різновиди особистісно-орієнтованих освітніх технологій, спрямованих на різнобічний, гармонійний і творчий розвиток студентів як суб'єктів діяльності. У дослідженні використані такі різновиди особистісно-орієнтованих технологій:

- комунікативні (дискусійні): колективні дискусії “Чи можемо саме ми змінити суспільство на краще?”, “Співвідношення суспільних норм і особистісних інтересів у демократичному суспільстві”, “Чи існує ідеальне суспільство з ідеальними громадянами?” тощо;

- імітаційного моделювання (ігрові): ділова гра, сюжетно-рольові ігри “Емоційно-заряджені ситуації”, “Телефон довіри”, “Знайди вихід” тощо;

- психологічні (само-визначальні): вправа – виконання психомалюнка “Образ суспільного лідера”;

- рефлексивні: бачення себе як особистості, свого “Я” (“Яким я є в міжособистісних взаєминах з оточенням (одногрупниками, викладачами) і яким би я хотів стати”); коментарі до висловлювань учених, фахівців про лідерські якості особистості, можливості їх формування; вправа-протиставлення (“До чого в професійній діяльності я буду ставитися байдуже?”); сукупність методик на виявлення особистісних і професійно-орієнтованих якостей студентів;

- інтегральні: реферати, доповіді та презентації на студентську науково-практичну конференцію, присвячену дослідженню проблеми формування лідерських якостей особистості;

- виконання групових проєктів з проведенням соціологічних досліджень (опитувань, інтерв'ю, контент-аналізу) обрані студентами теми і представлення їх на занятті у формі мультимедійної презентації;

- “інтелектуальний аукціон”, на якому умовно “продаються” і “купуються” загальнолюдські цінності та якості, тощо.

У процесі тренінгових занять застосовується різноманітна система методів інтерактивного навчання, а саме відеозаписи, робота в парах, робота в малих групах, прес-конференції, інтерв'ю, дискусія, дебати, навчальні ігри, “мозкова атака”, експертні групи, підготовка презентацій тощо.

Як засвідчує досвід проведення занять-тренінгів із курсу “Соціологія з основами прикладних досліджень” у Полтавському університеті економіки і торгівлі (далі – ПУЕТ), комплекс подібних інтерактивних методик допомагає у створенні сприятливого психологічного клімату в студентському колективі, сприяє усвідомленню викладачами ЗВО необхідності побудови навчальної діяльності на принципах особистісно-орієнтованої взаємодії зі студентами.

Тому головними формами і методами роботи зі студентами, спрямовані на формування їх особистісних і професійних якостей при вивченні курсу “Соціологія з основами прикладних досліджень” є: заняття - тренінги, творчі розвивальні вправи, колективні дискусії

і диспути, науково-дослідна робота студентів, круглі столи, групові консультації, сюжетно-рольові та ділові ігри.

Нами була складена і реалізована програма модульної дисципліни “Соціологія з основами прикладних досліджень”, яка містить інтерактивні групові та індивідуальні завдання для отримання, розвитку та вдосконалення особистих якостей студентів.

Метою тренінгових занять з цього предмету є виявлення, формування, розвиток і вдосконалення пізнавальних якостей студентів, розвитку аналітичного та критичного мислення, вміння аргументовано обґрунтовувати та доводити власні судження та бачення соціальних явищ і процесів. Для її досягнення поетапно реалізується ряд завдань:

- створювати й закріплювати позитивний досвід соціальної поведінки та взаємодії;

- пробуджувати (виробляти) мотивацію й прагнення до навчання;

- розвивати управлінські, соціально-психологічні, лідерські якості й компетенції, спрямовані на підвищення ефективності фахової діяльності.

Тренінги покликані формувати у студентської молоді ряд компетенцій. Студенти мають розуміти:

- сутність суспільства як соціальної системи заснованої на соціальній взаємодії

- зміст фундаментальних трансформацій, які переживають сучасне суспільство;

- природу соціальних конфліктів, та можливі шляхи їх уникнення і подолання розбіжностей;

знати:

- які основні цінності, пов’язані з культурою, орієнтованою на досягнення;

- як врегульовувати міжособистісні, міжгрупові та внутрішньо особистісні конфлікти;

- як продуктивно працювати в колективі і розвивати власний лідерський потенціал;

уміти:

- застосовувати на практиці принципи відповідальності, слухання людям, ініціативності;

- використовувати ефективні методи виходу зі стресових, конфліктних ситуацій;

- вдаватися до тактики розумного переконання;
- володіти стійкими навичками:
- застосовувати ефективні методики відповідно до різних стилів спілкування;
- виявляти власні інструментальні і термінальні цінності;
- проявляти емпатію.

Реалізація комплексу тренінгів в процесі викладання курсу “Соціологія з основами прикладних досліджень” у ПУЕТ здійснювалася відповідно до принципів:

- розмаїття форм діяльності, їх привабливість і відповідність інтересам студентів;
- актуальності обговорюваних питань і пропонованих завдань;
- створення умов для вільного прояву студентами ініціативи, розкриття і застосування своїх талантів, вираження особистісної позиції і точки зору;
- активного залучення до спеціально організованої діяльності, спрямованої на формування і розвиток лідерських якостей;
- створення сприятливої дружньої атмосфери, позитивного мікроклімату, що налаштовує на вільне спілкування.

Урахування перелічених принципів дозволяє кожному студентові відчувати себе неповторною особистістю, отримати необхідні йому навички соціальної взаємодії, які допоможуть у спілкуванні, співробітництві, саморозвитку тощо.

Структура тренінгів при вивченні курсу “Соціологія з основами прикладних досліджень” мала головні елементи з варіативним наповненням:

1. Привітання/Знайомство. З’ясування очікувань учасників. Встановлення правил тренінгу.
2. Чергування інформаційно-пізнавальних блоків з практичною роботою (груповою, командною, індивідуальною тощо).
3. Підбиття підсумків.
4. Зворотній зв’язок / Рефлексія.

Тренінгові заняття при вивченні курсу “Соціологія з основами прикладних досліджень” розподілені за 6-ма модулями: “Загальна соціологія”, “Соціальна взаємодія як інструмент соціального розвитку й прогресу”, “Соціологічні прикладні дослідження”, “Соціологія професійної діяльності”, “Соціологія громадської та суспільної діяльності”, “Соціологія сфер життєдіяльності людини”.

Усі модулі мають тренінгове наповнення різне по суті і складності, оскільки соціальна, психологічна та ціннісна неоднорідність студентської аудиторії вимагає приділення значної уваги налагодженню комфортної навчальної та пізнавальної взаємодії студентів, зняття психологічної напруги, сумнівів у власних силах, подолання стереотипів. На перших тренінгових заняттях поряд із засвоєнням необхідної бази знань із соціології необхідно приділяти особливу увагу подоланню психологічних бар'єрів, стереотипів, сумнівів студентів, створення сприятливого комунікативного поля, атмосфери щирості і невимушеності, дати молодим людям повірити у свої сили, оцінити свої можливості, зрозуміти важливість і цінність пропонованого тренінгового курсу.

Значною перевагою проведених занять і заходів було те, що вони утворювали структурований змістовий простір і визначали процес і результати власної громадянської позиції студентів, гарантуючи їх самоусвідомлення як важливого суб'єкта соціальної взаємодії, давали змогу кожному прогнозувати свою ефективність як актуального чи потенційного громадського лідера та планувати розвиток свого потенціалу.

Також важливим плюсом застосування тренінгових технологій при вивченні соціології була насиченість занять низкою творчих завдань і розвиваючих вправ, які дозволяли студентам пережити ту чи іншу соціальну ситуацію, поставити себе на місце певної людини, проаналізувати мотиви і наслідки її поведінки та вчинків і зробити власні висновки, що значно підвищувало зацікавленість студентів у заняттях і спонукало їх брати більш активну участь у вправах, адже вони набували неоціненного індивідуального досвіду гармонійних міжособистісних відносин.

Висновки. У підсумках можна зазначити, що впровадження тренінгових технологій у процес навчання сприймається студентами дуже позитивно. Студенти вважають, що використання тренінгових технологій під час занять сприяє більшій зацікавленості предметом, забезпечує зв'язок теорії та практики й активізує їх навчально-пізнавальну діяльність. При цьому на тренінгових заняттях викладач має можливість залучити до процесу навчання всіх студентів і може ознайомити аудиторію з новим матеріалом на практиці. За результатами підсумкового опитування студентів, що вивчали курс "Соціологія з основами прикладних досліджень" із

застосуванням тренінгових технологій можна виділили такі позитивні сторони їх використання:

1. Тренінгові технології сприяють закріпленню нових знань та формуванню вмінь і навичок.

2. Допомагають студентам самореалізуватися і розкрити свій творчий потенціал.

3. Формують вміння працювати в команді та вміння ефективно і швидко вирішувати поставлені завдання, що сприяє інтенсивності навчання.

На нашу думку, вже існуючий позитивний досвід впровадження тренінгових технологій навчання, що існує в Полтавському університеті економіки і торгівлі необхідно більш широко використовувати та розповсюджувати при викладанні інших, в першу чергу, гуманітарних дисциплін.

Список використаних джерел:

1. Бакли, Р., Кэйпл, Д., 2002. 'Теория и практика тренинга', СПб. : *Питер*, 352 с.
2. Бутенко, НЮ., Герасименко, ОО., Гулевич, ОЮ., 2007. 'Бізнес-тренінги для економістів : навчальний посібник', К. : *КНЕУ*, 280 с.
3. Бондарева, ЛЛ., 2006. 'Навчальний тренінг як засіб професійної підготовки майбутніх менеджерів організацій в економічних університетах : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. Наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»', Київ, 21 с.
4. Вачков, ИВ., Дерябо, СД., 2004. 'Окна в мир тренинга. Методологические основы субъектного подхода к групповой работе: учебное пособие', СПб. : *Речь*, 272 с.
5. Вачков, ИВ., 2001. 'Основы технологии группового тренинга', М. : *Эксмо*, 175 с.
6. Романова, ГМ., Артюшина, МВ., ред., 2014. 'Організація навчального процесу в умовах інноваційного розвитку економічного університету : навч.-практ. вид.', К. : *КНЕУ*, 321 с.
7. Торн, К., Маккей, Д., 2001. 'Тренинг. Настольная книга тренера', Спб. : *Питер*, 208 с.
8. Черпак, АЄ., Бутенко, НЮ., 2011. 'Тренинг управлінських компетенцій : навчальний посібник', К. : *КНЕУ*, 444 с.
9. Ковальчук, ГО., Бутенко, НЮ., Артюшина, МВ., 2006. 'Тренингові технології навчання з економічних дисциплін : навчальний посібник', К. : *КНЕУ*, 320 с.
10. Фопель, К., 2013. 'Технология ведения тренинга. Теория и практика', М. : *Генезис*, 272 с.
11. Шкарбан, ЛВ., 2015. 'Інтерактивне навчання у вищій освіті : ефективне використання тренінгових технологій', *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. пр., Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, №1(26)*, К. Доступно :

<<http://refs.in.ua/postanova-prezidiyi-vak-ukrayini-1-058-vid-22-grudnya-2010-rok.html?page=22>> [Дата звернення 17 Травня 2019].

References:

1. Bakli, R., Keypl, D., 2002. 'Teoriya i praktika treninga (Theory and Practice of Training)', SPb. : *Piter*, 352 s.
2. Butenko, NYu., Herasymenko, OO., Hulevych, OYu., 2007. 'Biznes-treninhy dlya ekonomistiv : navchal'nyy posibnyk (Business Trainings for Economists : A Manual)', K. : *KNEU*, 280 s.
3. Bondareva, LI., 2006. 'Navchal'nyy treninh yak zasib profesiynoyi pidhotovky maybutnikh menedzheriv orhanizatsiy v ekonomichnykh universytetakh : avtoref. dys. na zdobuttya nauk, stupenya kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriya i metodyka profesiynoyi osvity» (Training as a Means of Training Future Managers of Organizations in Economic Universities : the dissertation author's abstract for the degree of the candidate of pedagogical sciences : special 13.00.04 "Theory and Methods of Professional Education")', Kyiv, 21 s.
4. Vachkov, IV., Deryabo, SD., 2004. 'Okna v mir treninga. Metodologicheskiye osnovy sub'yektnogo podkhoda k gruppovoy rabote: uchebnoye posobiye (Windows to the World of Training. Methodological Foundations of the Subjective Approach to Group Work : A Manual)', SPb. : *Rech'*, 272 s.
5. Vachkov, IV., 2001. 'Osnovy tekhnologii gruppovogo treninga (Fundamentals of Group Training Technology)', M. : *Eksmo*, 175 s.
6. Romanova, HM., Artyushyna, MV., red., 2014. 'Orhanizatsiya navchal'noho protsesu v umovakh innovatsiynoho rozvytku ekonomichnoho universytetu : navch.-prakt. vyd. (Organization of the Educational Process in the Conditions of Innovative Development of the Economic University: An Educational and Practical Edition)', K. : *KNEU*, 321 s.
7. Torn, K., Makkey, D., 2001. 'Trening. Nastol'naya kniga trenera (Training. Handbook of the Trainer)', Spb. : *Piter*, 208 s.
8. Cherpak, AYe., Butenko, NYu., 2011. 'Treninh upravlins'kykh kompetentsiy : navchal'nyy posibnyk (Training of Management Competences : A Manual)', K. : *KNEU*, 444 s.
9. Koval'chuk, HO., Butenko, NYU., Artyushyna, MV., 2006. 'Treninhovi tekhnolohiyi navchannya z ekonomichnykh dystsyplin : navchal'nyy posibnyk (Training Technologies in Teaching on Economic Disciplines : A Manual)', K. : *KNEU*, 320 s.
10. Fopel', K., 2013. 'Tekhnologiya vedeniya treninga. Teoriya i praktika (Technology of Conducting Training. Theory and Practice)', M. : *Genezis*, 272 s.
11. Shkarban, LV., 2015. 'Interaktyvne navchannya u vyshchii osviti : efektyvne vykorystannya treninhovykh tekhnolohii (Interactive Training in Higher Education : Effective Training Technology)', *Aktualni problemy sotsiolohii, psykholohii, pedahohiky : zb. nauk. pr., Kyivskiyi nats. un-t im. T. Shevchenka, №1(26)*, K. Dostupno : <<http://refs.in.ua/postanova-prezidiyi-vak-ukrayini-1-058-vid-22-grudnya-2010-rok.html?page=22>> [Data zvernennya 17 Travnja 2019].